

Голові разової спеціалізованої ради ДФ 41.085.013
в Одеській державній академії будівництва та архітектури
докт. арх., проф. Василенку Олександрю Борисовичу

ВІДГУК

офіційного опонента доктора архітектури, доцента, професора
кафедри дизайну Національного університету «Запорізька політехніка»

Криворучка Юрія Івановича

на дисертаційну роботу

Дунаєвського Євгена Юрійовича

на тему: «Еволюція архітектури православних храмів і комплексів в
період незалежності України»,

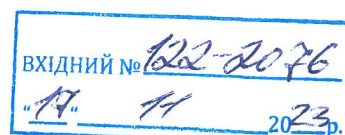
представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю

191 Архітектура та містобудування,

галузь знань 19 Архітектура та будівництво

Склад і структура дисертаційної роботи. Дисертація Є.Ю. Дунаєвського представлена в обсязі 353 сторінок, включаючи основну частину дисертації з 188 сторінок з 53 таблицями та 9-ма додатками на 45 сторінках, що містять зокрема акти впровадження результатів досліджень. Перелік використаних літературних джерел налічує 255 найменувань на 24 сторінках.

Актуальність теми цілком слушно автор обґрунтовує процесом відродження православної церковної архітектури в Україні. Але понад то варто наголосити – ще й відродженням самої української православної церкви як помісної. А це, у свою чергу, ставить виклики не лише внутрішнього, національного плану, а, передусім, завдання рівноправного утвердження Православної Церкви України у світовому православ'ї. Важко переоцінити у цих процесах роль архітектури, мистецького образного представлення віри українського народу у світовому контексті, який сьогодні нерідко неприхильний до віри, духовності, національної ідентичності. На перехрестях глобалізації і пошуках національної ідентичності знаходиться українське православ'я і храмовбудування у наш час. Чи відповідає цим викликам Україна і її церковна архітектура і вирішив дослідити автор Євген Дунаєвський.

Дослідження пов'язане з науковими програмами та із комплексною тематикою науково-дослідних робіт кафедри Основ архітектури та архітектурного проектування КНУБА «Дослідження теорії, історії та сучасного розвитку архітектури. Реконструкція і збереження архітектурної спадщини» (Державний реєстраційний номер: 0123U103342) та фундаментальним науково-технічним напрямком діяльності кафедри Архітектури будівель та споруд ОДАБА «Стан та архітектурна трансформація типів громадської та житлової забудови Одеси» (Державний реєстраційний номер: 0121U111818).

Аналіз основного змісту роботи, її наукової новизни, ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.

Основні наукові положення дисертації полягають у розробленні принципів створення сучасних православних храмів та комплексів шляхом дотримання спадкоємності та національної ідентичності; планувальної та композиційної варіативності; взаємозв'язаності території та її сакрального наповнення; індивідуального методу проектування; інтеграцією творчості в сучасність архітектури.

Отримані результати дослідження засвідчують **наукову новизну** дисертації у таких положеннях:

- систематизовано результати сучасних теоретичних досліджень та виявлені характерні особливості періодизації сакральної архітектури православ'я періоду незалежності України;

- виявлено основні фактори та тенденції сучасного храмобудування, систематизовано досвід проектування, будівництва та експлуатації храмів і храмових комплексів західної української діаспори;

- визначено активну групу українських архітекторів, що проєктують сакральну архітектру України, та проведено їх інтерв'ювання за напрямком дослідження;

- виявлені види діяльності сучасної церкви як суспільної інституції, на основі яких розроблена теоретична модель та запропонована структура функціонально-планувальної організації храмових комплексів та їх розташування у структурі міста та селища;

- запропоновані прийоми ландшафтної організації території храмового комплексу, що виражають сакральний зміст містобудівних та ландшафтних рішень.

Практична цінність отриманих результатів полягає у пропозиції прийомів побудови планувальних та просторових рішень храмових комплексів.

Основні висновки та розроблені рекомендації дослідження доцільно використати при коригуванні ДБН В.2.2-9-99. «Культові будинки та споруди різних конфесій. Посібник з проєктування» та ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування і забудова територій», а також при складанні програм-завдань на проєктування храмових комплексів та при розробленні нормативно-методичних вказівок та посібників з архітектурного проєктування храмових споруд і комплексів у навчальному процесі при підготовці архітекторів.

Основні положення дисертації були впроваджені у авторську практику проєктування та будівництва в ряді конкурсних проєктів та реалізацій храмових комплексів, у навчальному процесі кафедри Архітектури будівель та споруд Архітектурно-художнього інституту ОДАБА. Рекомендації автора доцільно використати при проєктуванні православних храмових комплексів.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, списку публікацій, термінологічного словника, вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, ілюстративних таблиць, переліку використаних джерел та додатків. Структура дослідження чітка, логічна, розкриває поставлені завдання роботи і дозволяє досягнути поставлену мету – виявлення та формування архітектурно-планувальних та об'ємно-просторових особливостей православних храмів і комплексів, їх класифікації, розробка науково-обґрунтованих методичних та практичних рекомендацій щодо проєктування.

У **вступі** розкрита актуальність теми дослідження, дана оцінка її дослідженості, сформульована мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наведено кількість публікацій за темою дисертації.

У **розділі I «Передумови та стан дослідження розвитку православного храмобудування»** досліджено, узагальнено та проаналізовано науково-дослідницькі праці з сакральної тематики. Виявлено історичні особливості та сучасний стан розвитку православ'я України. На основі аналізу вітчизняного досвіду сформовані внутрішні й зовнішні, позитивні й негативні фактори розвитку; встановлені тенденції сучасного українського храмобудування.

У розділі автором проведено історичний аналіз еволюції сакральних будівель і споруд, сформульовано основні історичні періоди формування дерев'яного та кам'яного храмобудування. Проведений аналіз впливу соціально-політичних факторів на тенденції розвитку православ'я в Україні виявив взаємодію церкви із суспільством та державою і визначив функції сучасної церкви України.

Аналіз проектування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів, представлений автором, дозволив порівняти світовий та вітчизняний досвід.

У розділі II «Методичні засади дослідження архітектурної організації православних храмів та комплексів» обґрунтовано застосування ряду науково-дослідних методів, сформовано методологічний апарат даного дослідження. Виявлені основні чинники, що впливають на архітектурне формування православних храмів та комплексів. З урахуванням сучасних тенденцій оновлено класифікацію сакральних споруд за їх основними ознаками. Опрацьована методика дослідження впливу чинників на архітектурно-планувальне вирішення православного храму, простежена тенденція використання сучасних будівельних матеріалів та конструктивних рішень в проектуванні сакральних будівель та споруд. Встановлено вплив конструктивних особливостей на зовнішній вигляд споруди, для забезпечення широкого спектру архітектурно-просторових рішень.

У розділі удосконалена класифікація храмів та комплексів за композиційно-просторовою схемою; функціональним зонуванням, типологічним критерієм; містобудівними чинниками; стилістичним напрямком та конструктивною схемою.

Автором запропоновано метод обґрунтування параметру місткості храму та його функціонально-планувальної організації.

У розділі III «Особливості формування сучасної православної архітектури України» сформульовано принципи та прийоми планувальної та просторової структури храмів та храмових комплексів; сформульовано практичні рекомендації по функціональному складу території генерального плану та планувальної схеми храмів та храмових комплексів. Розроблено теоретичну модель українського сучасного храмового комплексу та виявлено перспективні напрямки подальшого розвитку сучасних сакральних будівель та споруд України.

Розглянуто містобудівні особливості організації та архітектурно-планувальної структури, композиційні прийоми сакральних храмів та комплексів. Автором побудована теоретична модель сучасного українського храмового комплексу. Запропоновано перспективні напрямки серед сучасного доробку реалізованих та концептуальних проектів сакральних будівель та споруд України.

Заслуговує уваги запропонований автором принцип незмінного (ряд особливостей, які склалися з досвіду проектування, та є обов'язковими складовими будь-яких сакральних споруд) та принцип змінного (ряд

особливостей, які складені на основі аналізу сучасного архітектурного доробку; інтерв'ювання практикуючих архітекторів; аналізу графічного матеріалу архітекторів).

У цілому, аналізуючи результати дослідження та загальні висновки, можна стверджувати, що основні наукові положення дисертації є обґрунтованими, оскільки базуються на отриманих експериментальних, евристичних та проектних результатах.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, отриманих у дисертації Є.Ю. Дунаєвського, не викликає сумнівів, оскільки ґрунтується на проведених автором експериментальних та теоретичних дослідженнях, вагомій проектній практиці, використанні необхідного арсеналу методів та методик досліджень, моделювання, опитувань, а також успішним впровадженням результатів у реальному проектуванні і будівництві сакральних об'єктів і храмових комплексів, педагогічній практиці автора та наукових публікаціях.

Загальні висновки роботи сформульовані чітко, однозначно і аргументовані конкретними результатами, досягнутими автором у науковій, проектній та педагогічній практиці.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. За результатами перевірки дисертації на наявність ознак академічного плагіату встановлено коректність посилань на першоджерело для текстових запозичень, навмисних ілюстративних спотворень не виявлено. Дисертація має характер самостійно виконаного дослідження, у якому відсутні порушення академічної доброчесності.

Повнота викладення результатів в опублікованих працях. Основні положення дисертації висвітлено у 5 працях у наукових виданнях України, одна стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яке проіндексоване у базах даних Scopus, 7 тез доповідей у збірниках наукових конференцій.

Результати аналізу публікацій здобувача засвідчують повноцінне висвітлення в них основних положень та результатів дисертації.

Ідентичність змісту анотацій та основних положень дисертації. Зміст анотацій українською та англійською мовами є ідентичним щодо основних наукових положень дисертації, а також містить необхідну інформацію, яка дає достатнє уявлення сутності досліджень і отриманих автором результатів.

Зауваження до роботи:

1. У роботі автором поставлено досить багато завдань (11), що спонукало також автора дисертації шукати у кожному завданні наукову новизну (десять пунктів наукової новизни). Видається, що така кількість поставлених завдань і, відповідно, очікуваної наукової новизни, на думку автора дисертації, мала би відображати глибину і повноту дослідження.

Натомість, саме роздрібнення завдань захвало суттєву заслугу автора у кількох фундаментальних результатах дисертації, а саме: ґрунтовному аналізі практики храмубудування незалежної України, демонстрації тяглості традиції церковної архітектури України, намаганні подолати історичну прогалину церковної архітектури, зумовлену не лише комуністичним терором щодо віри, мови, церковної архітектури українського народу, а й імперськими нищеннями кількасот літньої української історії та автохтонного українського храму. Адже найперше висновки такого характеру мали би складати завдання дослідження, яке винесене у заголовок роботи. Адже сакральна архітектура незалежної України стоїть на фундаменті її історії, якою б трагічною для архітектури вона б не була.

2. Попри значну джерельну базу автора варто би звернути увагу на наукові праці і реалізації відомого польського архітектора-практика і глибокого дослідника православних храмів проф. Єжи Устиновича, який, поза сумнівом, є одним з лідерів православної церковної архітектури Східної Європи.

Варто також було не оминати архітектора Миколу Рибенчука зі Львова, який збудував багато храмів, які відзначаються самобутністю українських автохтонних рис.

Більше місця треба було приділити творчості проф. Радослава Жука, який глибоко відчуває традицію та нові форми у сакральній архітектурі та, на мою думку, є одним з найзначніших українських авторів церковної архітектури.

Водночас, більше критичності потребує стилеутворення православного храму центральної, східної та південної України, де часто домінують невластиві українській традиції стилізації під чужу Україні архітектуру, невиправдана надлишковість форм, які слідуєть смакам замовника, відзначаються пихатістю та псевдобагатством. Такий храм врешті сприяє відірванню людини від світу правдивої віри, збільшує дистанцію між духовним світом і духовними проводирями, які замовляють і створюють таку архітектуру.

3. З попереднього зауваження випливає наступне. Варто, говорячи про українську православну архітектуру, опирати її на традицію Східного

Православ'я. А до нього безсумнівно відносяться і 14 Східних Церков під юрисдикцією Ватикану. Згадаємо тут думку Папи Івана Павла II про двоє легенів, через які дихає християнство – східну і західну його частину. Українська греко-католицька Церква складає найчисельнішу її частину з понад 3 тисячами храмів, у яких схований генетичний код національної традиції церковної архітектури.

Адже автохтонність українського храму витворювалася швидше тими теренами України, які не потерпали від російської імперії.

4. Маленьке зауваження щодо термінів. Найкраще давати визначення термінів, виходячи із предмету власного дослідження. Користування запозиченими термінами інших дослідників спричиняє розбіжності суті дослідження.

Так, визначення у Словнику термінів поняття «Сакральний простір – композиційно-семантична структура церкви (храму), що наповнена символами (ікони-фрески, розписи стін) поряд із символічним та логічним сприйняттям сакрального (архітектура, ландшафт) актуалізується тактильно-чуттєве сприйняття інформації, тобто пізнання через дотик, нюх та інші відчуття. «Сакральний (священний) простір будівлі, своєю священністю відокремлена від профанного і протистоїть йому» (*Протоіерей Александр Шмеман. Введение в литургическое богословие. URL: <http://www.golubinski.ru/ecclesia/liturgcont.htm> (дата звернення: 08.07.23)*) попри безсумнівний авторитет відомого богослова входить у протиріччя із всюдисущістю сакрального, пронизаністю ним Всесвіту – тобто ми розуміємо сакральність, священність, закрити у будівлі, яка протистоїть профанному, чи, навпаки, відкритість священного на світ, на кожного, що і дає можливість кожному дозрівати до певних істин, а не споживати виключно приготоване у закритому просторі будівлі, де захований (закритий) сакрум. Мова йде про бінарність (полюсність) чи континуальність (цілісність, синкретичність) світу.

5. При підготовці рукопису до друку у виді монографії, а опонент рекомендує дисертацію Є.Ю. Дунаєвського опублікувати у вигляді монографії, необхідно виконати ретельну граматичну редакцію тексту.

Наведені зауваження носять принциповий характер радше для подальших досліджень автора у великій темі розвитку сакральної архітектури України. Натомість, представлена до опонування дисертація Є.Ю. Дунаєвського за обсягом досліджень, рівнем їх виконання, опрацьованим емпіричним матеріалом, методичним оснащенням, отриманими результатами, науковою новизною є завершеним науковим дослідженням, в якому отримані важливі

матеріалом, методичним оснащенням, отриманими результатами, науковою новизною є завершеним науковим дослідженням, в якому отримані важливі нові теоретично обґрунтовані та практично цінні результати в області сакральної архітектури України.

Висновок. У цілому, дисертаційна робота Євгена Юрійовича Дунаєвського за рівнем її наукової новизни та практичного значення відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44), а її автор – Дунаєвський Є.Ю. заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 Архітектура та містобудування, галузь знань 19 Архітектура та будівництво.

Офіційний опонент:
доктор архітектури, доцент, професор
кафедри дизайну
Національного університету
«Запорізька політехніка»

Криворучко Юрій Іванович

Особистий підпис доктора архітектури, доцента, професора Ю.І.
Криворучка

«засвідчую»

Учений секретар
Національного університету
«Запорізька політехніка»